

С. Пирожков, академік НАН України, віце-президент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України; Н. Хамітов, доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей // Вісник НАН України. – 2016. – № 6. – С. 45–46, 48–51.

Питання методології: метаантропологічний потенціалізм

У 2016 р. Україна відзначає 25-ту річницю своєї незалежності, і це дає підстави говорити про доленосні питання нашого суспільного розвитку. На Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. переважна більшість населення України висловила за незалежний розвиток держави, сподіваючись на швидке досягнення заможного рівня життя на рівні країн Європейського Союзу. Однак реалії виявилися зовсім іншими, що дало підстави деяким політологам визначити період незалежності як кризовий розвиток України, який не наближає її до світової цивілізації, а навпаки, відкидає на периферію світових маргінальних процесів. Тому подальший розвиток України значною мірою залежить від її свідомого *цивілізаційного вибору*.

У масовій свідомості такий вибір асоціюється з обранням геополітичного регіону, блоку чи союзу країн, куди має увійти Україна. Проте цивілізаційний вибір країни як суб'єкта світової історії є передусім вибором *способу життя і цінностей*, які є продуктивними для розвитку країни та її громадян на тому чи іншому етапі її державного становлення. Вже на цій основі обираються зовнішньополітичні партнери, союзи, блоки тощо. Тому цивілізаційний вибір – це значною мірою вибір не місця у світі, а парадигми і стратегій реалізації власного поступу у світі, що можна трактувати як реальну національну ідею.

У чому ж полягає значущість і актуальність концепту «цивілізаційний вибір» на сучасному етапі розвитку України? Чи можна замінити поняття «цивілізаційний вибір» на «цивілізаційну перспективу» чи «цивілізаційний розвиток»? Відповідаючи на ці запитання, слід виходити з того, що саме вибір будь-якого суб'єкта (як індивідуального, так і колективного) є *необхідною умовою* переходу від його потенціального стану до актуального, умовою його *дійсної* суб'єктності.

Без здійснення вибору відбувається втрата *суб'єктності країни*, що замикає її в минулому і викреслює з числа можливих лідерів цивілізаційного поступу. Інша справа, що вибір країни може здійснюватися під тиском

зовнішніх геополітичних суб'єктів (гравців); це також означає втрату країною суб'єктності, а отже, можливостей реалізації власного потенціалу.

<...> **Умови і параметри продуктивного цивілізаційного вибору**

Будь-яка країна здійснює цивілізаційний вибір як суб'єкт, а не об'єкт, тільки створюючи і реалізуючи *власні стратегії розвитку*. Саме наявність стратегій розвитку, які не залежать від зміни політичних еліт, робить країну суб'єктом геополітики. Цивілізаційний вибір як вибір лише геополітичного місця у світі неминує перетворює країну на об'єкт геополітики, що призводить до втрати реальної незалежності і суверенітету.

Слід також усвідомлювати, що продуктивний цивілізаційний вибір можливий лише за умови *реальної консолідації народу країни*. Відповідальність за цивілізаційний вибір повинні брати на себе не лише уряд, політики, державні й суспільні діячі, а й більшість громадян. Саме тоді цивілізаційний вибір буде не просто набором гасел та імітацією реформ, а стане дійсним рухом реформування країни, що змінює спосіб життя на основі обраних цінностей.

Конструктивний цивілізаційний вибір здійснюється лише за умови *консенсусу*, а не тільки *компромісу* політичних партій і груп, які активно задіяні у суспільному житті й представляють різні соціальні групи та регіони країни. Політичні партії, групи та їх лідери повинні бути у стані обопільної довіри і публічно проявляти не взаємні чвари, прагнучи набути рейтингу через приниження опонента, а уособлювати здатність довіряти і входити у стан співтворчості, що актуалізуватиме довіру народу до політиків і влади загалом.

Досвід людства знову і знову підтверджує, що цивілізаційний вибір стає по-справжньому продуктивним лише за умови *взаємодії політичної еліти з елітою інтелектуальною* – передусім з експертним середовищем морально й фахово авторитетних науковців, які здатні створити і критично проаналізувати різні моделі цивілізаційного вибору країни та окреслити стратегії їх досягнення.

Не можна не визнати, що цивілізаційний вибір країни не повинен вступати у суперечність з *архетипами її культури й особливостями ментальності її громадян*. Кожна культура має здійснити свою, закладену в її глибинних основах місію збагачення загальнолюдської культури.

По-справжньому продуктивний цивілізаційний вибір має бути глибинно осмисленим у суспільстві і відбуватися на основі *світоглядних трансформацій*. Ці трансформації не можуть нав'язуватися або укорінюватися внаслідок маніпуляцій, оскільки це призводитиме до рецидивів утопічної свідомості. Усі світоглядні зміни мають бути

результатом *публічного діалогу*, який модерують моральні авторитети з числа наукової, художньої та релігійної спільноти.

Отже, здійснення продуктивного цивілізаційного вибору України означає створення її *цивілізаційного проекту* – образу майбутнього, який породжує стратегію вільної, гідної та ефективної реалізації у світі, в процесі якої культурна самобутність поєднується з найсучаснішими технологічними досягненнями цивілізаційного поступу.

Цивілізаційний проект України: основні риси і контури

Виходячи з фундаментальних положень Конституції України та ментальності її народу, цивілізаційний вибір нашої країни – це вибір такого способу життя, в якому *людина, її права, свобода і гідність є вищою цінністю суспільства* і не лише декларованою, а реальною, закріпленою у законодавчих актах і підтвердженою практичною поведінкою громадян.

Це відповідає глибинним архетипам української культури, яка завжди була людино-центричною. Тому принципово необхідним є парадигмальний поворот від соціоцентризму радянської й пострадянської доби до людино-центризму – і в гуманітарному знанні, і в житті політикуму та суспільства. Саме у такий спосіб можна подолати залишки тоталітарного мислення і буття, в яких людина, її життя та гідність приносяться у жертву державі й партії влади. Це означає становлення реального громадянського суспільства, подолання антагонізму влади та опозиції в українському політикумі, усунення суперечності між «писаними» законами і законами «неписаними», які виражають реальні традиції та тенденції суспільства.

Отже, саме людиноцентризм повинен стати основою продуктивного розвитку українського суспільства. Окреслимо цивілізаційні контури такого суспільства.

Передусім це суспільство довіри та соціального й політичного партнерства. Це означає актуалізовану соціальну емпатію і, одночасно, відповідальність особистостей на всіх соціальних рівнях. Суспільство партнерства – це суспільство взаємодії соціальних груп, народу і влади на основі спільних цінностей, які актуалізуються інтелектуальною елітою. Це суспільство партнерства політичних партій і груп, для яких гідне майбутнє країни є важливішим за корпоративні інтереси і які, відповідно, здатні до консенсусу. На практиці це означає суспільну відповідальність правлячого класу і відкритість влади, а також розгортання діалогу між політичною та інтелектуальною елітами.

Це також соціум збалансованої взаємодії правової держави й громадянського суспільства. Лише правова держава здатна подолати соціальний інфантізм, стимулюючи відповідальну активність громадян, що

відкриває можливість органічного розгортання громадянського суспільства як простору соціальних ініціатив громадян та інституцій. Слід усвідомлювати, що розвиток громадянського суспільства неодмінно потребує актуалізації середнього класу як його надійного каталізатора.

Важливою складовою цивілізаційного проекту України є гендерна рівність і гендерне партнерство. Жінка в Україні завжди відіграла надзвичайно значну соціальну роль, і посилення її участі у новому цивілізаційному проекті потрібне не лише для звіту перед міжнародними партнерами України.

У своєму цивілізаційному проекті Україна не може не виступати як інноваційно-інформаційне суспільство. Сучасна цивілізація є наукомісткою і потребує постійних інновацій, тому слід усвідомлювати, що креативна особистість є головною цінністю сучасного суспільства. Сучасна інформаційна цивілізація в Україні постає як ІТ-цивілізація – цивілізація інноваційних інформаційних технологій у науці, освіті, економіці, політиці, екології.

Специфікою цивілізаційного проекту саме України у цій царині можуть бути гуманітарні й соціокультурні інформаційні технології, в яких відбуваються трансформації як освіти і культури, так і людини в освіті та культурі. Втілення в життя таких технологій передбачає інноваційні підходи у розробленні та використанні штучного інтелекту. Надзвичайно плідною може бути актуалізація в гуманітарних і соціокультурних інформаційних технологіях світоглядної толерантності як фундаментальної риси української культури.

Цивілізаційний проект України не може не мати своєю складовою суспільство, в якому людина гідно самореалізується. Це передусім передбачає надання рівних умов для здобуття освіти та справедливу й ефективну дію «соціальних ліфтів». Для цього потрібна відповідна атмосфера в суспільстві, що актуалізує духовно-культурний вимір цивілізаційного проекту України. Йдеться насамперед про суспільство толерантності й діалогу, в якому цивілізаційний розвиток України має відповідати архетипам культури і ментальним особливостям людей, що в ній живуть. Це означає розвиток здатності до аргументованого спілкування та світоглядних консенсусів.

Небезпеки, виклики та ризики на шляху оновлення цивілізаційного проекту України

Цивілізаційний проект України оновлюється в умовах надзвичайно складної геополітичної ситуації у світі та кризового розвитку всередині країни. Складність ситуації зумовлена передусім *цивілізаційним конфліктом* з Росією та цивілізаційною розколотістю української еліти. Як і 25 років

тому, сьогодні в Україні можна виділити дві елітні політичні групи: «одна сформована з числа колишніх керівних працівників, багато хто з яких і сьогодні причетний до управлінської діяльності, інша – рекрутована з більш або менш активних противників попереднього режиму. Остання включає як діячів, що переслідувалися в радянські часи, так і тих, хто активно співробітничав з радянською владою, але на певному етапі змінив позицію» [9].

При цьому все більше розвивається третя група молодих політиків, світоглядне формування яких відбулося за часів незалежної України, але які при цьому тяжіють або до першої, або до другої групи, адже в умовах функціонування олігархічного неофеодалізму «омолодження» політики йде під достатньо жорстким патронатом. З іншого боку, можна говорити про формування по-справжньому незалежних від радянського і пострадянського минулого політиків, які репрезентують риси і контури нового цивілізаційного проекту України.

Якщо перша група і сьогодні є переважно проросійською, а друга – антиросійською, то третя є насправді *проукраїнською*, і саме навколо неї має будуватися консенсус політикуму України, у тому числі й тих політичних груп, що поділяються за територіальною належністю: східноукраїнські, які «мають більш проросійські настрої, і західноукраїнські – переважно орієнтовані на Захід» [9].

Зрозуміло, що цивілізаційний конфлікт з Росією повинен стати *цивілізаційним змаганням*, «важливим критерієм якого виступатиме життєвий рівень населення» [9]. Цілком очевидно, що як і на початку періоду незалежності України, так і зараз «від перебігу цього змагання значною мірою залежатиме доля України, адже незалежність колишньої республіки Союзу РСР частиною населення була підтримана з економічних міркувань, з надією на підвищення життєвого рівня в Українській державі. Програш тут може призвести до важких політичних наслідків» [8]. Україна і Росія «повинні йти особливими шляхами, хоч і до однієї мети – до демократичного ринкового суспільства» [9].

При цьому надзвичайно важливо «здійснювати економічні й усі інші перетворення з найменшими втратами для населення» [9]. Очевидно також, що цивілізаційні трансформації, які сьогодні, як і два десятиліття тому, є передусім ринковими трансформаціями, «важливо проводити відповідно до історичних традицій українського народу, враховуючи конкретні умови і можливості, оскільки абстрактної моделі ринку не існує, він завжди конкретний» [9].

Отже, слід розуміти, що продуктивний цивілізаційний проект України – це не проект цивілізації ксенофобії, *цивілізації буфера*, а проект *цивілізації гуманістичних інновацій*. Це проект *цивілізації гідної самореалізації людини*. Гаслом цього проекту повинно стати: «гідна самореалізація людини – успішна країна». Втілення такого проекту в життя – фундаментальна умова забезпечення національної безпеки і самого існування України як незалежної держави.

Слід усвідомлювати, що здійснення цивілізаційного проекту України як суб'єкта, а не об'єкта історії полягає у системній взаємодії з тими міжнародними партнерами, які сприймають свободу та гідність людини як фундаментальну цінність. Надзвичайно важливим є здоровий прагматизм та поміркованість у зовнішній політиці задля недопущення нових економічних, політичних і тим більше збройних конфліктів, які віддалятимуть Україну від цивілізованого світу. Неприпустимим є будь-який радикалізм і, тим більше, екстремізм як у внутрішній, так і у зовнішній політиці.

Цивілізаційний проект будь-якої країни в сучасному глобалізованому світі має будуватися на основі взаємної значущості, а відтак, взаємодії, поєднання й конвергенції цінностей культур та ментальностей цієї країни та її партнерів. Цей процес повинен бути цілком органічним і водночас цілеспрямованим, він має відбуватися на основі відкритого діалогу. Є виражені небезпеки та ризики на шляху до діалогу і конвергенції світоглядних цінностей будь-якої культури й ментальності з культурами і ментальностями цивілізаційно більш «потужних» геополітичних партнерів. Слід усвідомлювати, що є межа, за якою трансформації ідентичності стають її деформаціями, що призводить до глибинного «травмування» культури і ментальності, спотворюючи її цивілізаційний проект.

Усвідомлення взаємної значущості світоглядних цінностей і продуктивності їх синтези є умовою плідної взаємодії України та її геополітичних партнерів.

Усе сказане вище актуалізує роль і значення Національної академії наук України, яка здатна на основі суспільних запитів створювати парадигми цивілізаційних реформ, а також оцінювати гуманітарні небезпеки й ризики на цьому шляху, здійснюючи креативне узагальнення стратегій та футурологічних сценаріїв розвитку України.

References [список літератури]

1. Pyrozhkov S.I. Labour potential in the demographic dimension. (Kyiv: Naukova Dumka, 1992). P. 9.

[Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. К.: Наук. думка, 1992. С. 9].

2. Khamitov N.V. In: Philosophy of man as a way of humanity and dignity in liminary being of society: philosophical anthropology approach as meta-anthropology. (Kyiv, 2016). P. 6.

[Хамітов Н. Філософська антропологія як метаантропологія: метатеорія гуманітарних наук і філософія антропотрансценденції. В кн.: Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. С. 6–30].

3. Khamitov N.V. Philosophy: existence, man, world. From metaphysics to meta-anthropology. (Kyiv: KNT, 2016).

[Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. (3-е изд.). К.: КНТ, 2016].

4. Khamitov N.V. Meta-anthropology. In: Philosophical anthropology: dictionary. (Kyiv: KNT, 2016). P. 207.

[Хамитов Н. Метаантропология. В кн.: Философская антропология: словарь. (3-е изд.). К.: КНТ, 2016. С. 207–212].

5. Scheler M. Philosophische Weltanschauung. In: Gesammelte Werke. Bd. 9. (Bern/München: Francke-Verlag, 1979). S. 73.

[Шелер М. Философское мировоззрение. В кн.: Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. С. 3–15].

6. Berdyaev N. The Destiny of Man. (N.Y.: Harper, 1960).

[Бердяев Н.А. О назначении человека. М.: Республика, 1993].

7. Krylova S. Beauty of the human being: Personality. Family. Society (sociophilosophical analysis). (Nizhyn: Aspekt-Poligraf, 2011). P. 81.

[Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз). Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. С. 81].

8. Pyrozhekov S.I. Philosophical and Sociological Thought (Filosofska i sotsiologichna dumka). 1991. (7): 66. [in Ukrainian].

[Пирожков С.І. Образ людини і трудовий потенціал населення. Філософська і соціологічна думка. 1991. № 7. С. 66–81].

9. Pyrozhekov S.I. In: Ukraine and Russia in the International Relations System: Strategic Prospects. (Kyiv, 2001).

[Пирожков С.І. Україна у геополітичному вимірі (Передмова). В кн.: Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива. К.: НІПМБ, 2001. С. 20–22].